

סהאם דאוד (עורכת), משארף, כתב־עת לענייני ספרות ותרבות מייסודו של אָמיל חביבי. גיליונות 17–19, הוצאת ערבסק ועמותת הליקון, חיפה, 2002 (256 עמודים בכל גיליון).

רוח המייסד ותעוזת הממשיכים

הופעתו המחודשת של כתב־העת משארף בשנת 2002 עוררה הדים רבים והיתה הפתעה נעימה לכל המתעניינים בספרות ובשירה הערבית, ובמיוחד בזו הנכתבת בישראל.

בקיץ 1995, כאשר אָמיל חביבי הוציא לאור את הגיליון הראשון של כתב־העת, הוא עורר תשומת־לב מיוחדת בחוגי הספרות והשירה הערבית בישראל וברשות הפלסטינית, שכן הוא התאפיין ברמה אמנותית גבוהה של יצירות הפרוזה והשירה וברמה מדעית בלתי־מתפשרת של מאמרי המחקר שהופיעו בו, וכמו כן כלל יצירות מתורגמות מעברית לערבית, פרי עטם של סופרים, משוררים, חוקרים ואנשי־רוח ישראלים בולטים.

חביבי הספיק להוציא רק שמונה גיליונות עד מותו במאי 1996, ואחרי־כך לקחה על עצמה את מלאכת העריכה המשוררת החיפאית סהאם דאוד, שהיתה יד ימינו של חביבי ושימשה בתפקיד סגנית העורך. בשל קשיי תקציב הצליחה דאוד להוציא לאור רק עוד שמונה גיליונות, ואז נפסקה הוצאתו לאור של משארף לתקופה של חמש שנים. הצורך בקיומו של כתב־עת בעל מעוף ותעוזה אמנותית דרבן גופים שונים, ובהם עמותת 'הליקון', בית ההוצאה החיפאית 'ערבסק' ומוסדות אחרים, לחבור יחדיו במטרה לחדש את הוצאתו לאור של משארף. שלושת הגיליונות הנסקרים כאן יצאו לאור בשנת 2002 בעריכתה של סהאם דאוד וברוחו של אָמיל חביבי (עד כתיבת שורות אלו יצאו לאור עוד שני גיליונות, של אביב וקיץ 2003). המערכת החדשה כוללת סופרים, משוררים, פובליציסטים ומתרגמים מן השורה הראשונה בישראל, ובהם סלמאן מסאלחה, אנטואן שלחת, מוחמד חמזה ר'נאים

ואנטון שמאס.

בגיליונות כתב־העת המחודש יש כמה מדורים קבועים. אחד מהם מוקדש למצב הפוליטי הנוכחי, אך העורכים ראו לנכון לייחד מדור גם לאירועי 1948, ובו מובאות עדויות אישיות של אנשי רוח, סופרים ומשוררים פלסטינים־ישראלים על אותם ימים. אין אלה עדויות פוליטיות, אלא דברי זיכרונות אישיים אינטימיים של כותביהם. כך, לדוגמה, הולכים ומתפרסמים בגיליונות כתב־העת פרקים מזיכרונותיו של חנא אבראהים חנא, הסופר והמשורר החיפאי, על אותם ימים. זיכרונות אלה לקוחים מספרו האוטוביוגרפי 'לֵל אֶל־רִימָה' (צל העננה) והם כתובים בסגנון נאיבי לכאורה, שבו משמשים בערבוביה אלמנטים של סיפור עממי ושל עדות אישית 'יבשה'. באותו מדור מופיעים גם זיכרונותיו של המשורר הגלילי מוחמד עלי טה, הכתובים בסגנון ספק בדיוני ספק אוטוביוגרפי.

המדור העוסק במצב הפוליטי האקטואלי קרוי בגליון הראשון 'בִּינָאָת אל־חֶסָאָר' (עדויות על המצור), והוא כולל רשימות מפרי עטם של כותבים פלסטינים וגם יהודים, העוסקות בתחושותיהם נוכח המצור הישראלי שהוטל על ערי הגדה המערבית. הרשימות והסיפורים האישיים הקשים השזורים זה בזה מעלים תמונה מורכבת של ההווה שבתוכה חיים ופועלים שני הלאומים בארץ.

גם מקומן של היוצרות הערביות אינו נפקד בגיליונות המחודשים. במדורי השירה והפרוזה אנו מוצאים פרק מהרומן החדש של סַחַר ח'לִיפָה, הסופרת הפלסטינית הידועה שנולדה בשכם וחיה כיום בירדן; הוא נקרא סוּרָה וְאִיקוּנָה וְעָהָד קְדִים, (תמונה, איקונין וברית ישנה). כן אנו מוצאים שם שירים מפרי עטה של אתל עֶדְנָאן, המשוררת וחוקרת הספרות הלבנונית החיה כיום בפאריס.

מדור מעניין נוסף נקרא 'רִיבָב' (נעדרים) והוא מכיל מאמרים, רשימות ודברי הספד על משוררים, סופרים ואינטלקטואלים ערבים שהלכו לעולמם. בגליון 17 מוקדש המדור למשורר העיראקי החדשני ויוצא הדופן מחמוד אל־בְּרִיכָאן (1929–2002), אשר נהרג בידי שודדי דרכים ליד העיר בֶּסְרָה. בְּרִיכָאן היה חבר בקבוצת המשוררים העיראקים הצעירים של סוף שנות הארבעים, אשר פעלו בצלו של המשורר החשוב בְּדַר שְאֶכַר אל־סִיאַב (1926–1964) וחוללו מהפכה בשירה הערבית כאשר החלו לכתוב שירה ששברה את כללי המשקל של הקְסִיֶּדָה הערבית הקלאסית. באותה רוח, מוקדש בגליון 18 מדור בשם 'דִּכְרָא' (זיכרון) לסופר הפלסטיני הידוע רִ'סָאן כְּנַפְאָנִי (1936–1972), ובו מובאות רשימות של אנשי רוח ויוצרים פלסטינים על כְּנַפְאָנִי האיש, לצד מאמר קצר אך מאיר עיניים מאת חוקר הספרות הערבית מחמוד רִ'נְאִים העוסק ביסודות לשוניים וסימבוליסטיים ברומן מֵא תַבְקָא לְכֶם (מה שנותר לכם, 1966).

במדורים המוקדשים לשירה דרות בכפיפה אחת יצירות פרי־עטם של משוררים

פלסטינים ישראלים ותיקים ומוכרים, כדוגמת מוחמד עלי טה, סמיח אל־קאסם, מוחמד חַמְזוּ ר־נְאִים וסַלְמָאן מַסְאַלְחָה, לצד יצירות של משוררים פחות מוכרים כַאִיִּמַן אַרְבְּאֵרִיָּה מאום אל־פחם, ח'אלד ג'מעה ופֶתְמָאן חוסיין מרצועת עזה, המשורר המרוקני יַאֲסִין עַדְנָאן והמשורר הסורי החי בלונדון נורי אל־ג'ראת. כל השירים המובאים במדורי השירה בכל הגיליונות שייכים לזרם המודרניסטי השולט כיום בספרות הערבית; כלומר, הם אינם כתובים כלל במבנה הקלאסי של הקְסִידָה הערבית ונעדרים מהם החריזה והמבנה הפרוזודי הנוקשה, הקישוטים הלשוניים והרטוריקה המצלצלת. לצד משוררים אלה הוקדש בכל הגיליונות מקום מיוחד ליצירותיהם של ארבעה משוררים עיראקים מרכזיים החיים כיום בגלות: פְּוִיז כְּרִים, עבד אל־קַאדֵר אל־ג'נַאבִי, סַרְגוֹן בּוּלַס ופַאדֵל אל־עַזְאֵוִי, שבשל חשיבותם בשירה הערבית של היום אני מבקש להתעכב עליהם מעט.

פְּוִיז כְּרִים נולד בבגדאד ב־1945 וכיום הוא חי בלונדון. שיריו המופיעים בגיליון 18 לקוחים מתוך קובץ שיריו האחרון, אל־סַנְאָת אל־לִקְיָטָה (שנים אסופיות). עבד אל־קַאדֵר אל־ג'נַאבִי, יליד 1944, החל לפרסם משיריו בשנות הששים בכתב־העת הביירוטי הנודע שַעֵר, אשר קיבץ סביבו חבורת משוררים מודרניסטים שחוללו מהפכה בפואטיקה הערבית של אותם ימים. אל־ג'נַאבִי חי כיום בפאריס והוא פעיל מאוד בחיי הרוח הערביים בבירה הצרפתית. הוא מקיים קשר מתמשך עם משוררים ואנשי רוח ישראלים. שירתו מתאפיינת בפואטיקה מודרניסטית מובהקת, והשיר הארוך, הנושא את הכותרת 'שְׂרַאאֵחַ נְהַרְיָה' (רצועות נהר), המובא בגיליון 19, הוא דוגמה מובהקת של שירתו האוונגארדיסטית. סַרְגוֹן בּוּלַס, בן העדה האשורית, נולד ב־1944 בפּרַבֵּר אל־חַבַּאנְיָה במערב בגדאד. בשנת 1969 עזב את עיראק ועבר לביירות, שהייתה באותם ימים אחת משתי בירות התרבות בעולם הערבי (השנייה היא כמובן קאהיר). בדומה לאל־ג'נַאבִי, היה גם בולס קשור עם משוררי כתב־העת שַעֵר (בייחוד עם אוּנְסִי אל־חַאג', המשורר הלבנוני האוונגארדי) ואף עבד תקופה מסוימת במערכת כתב־העת. בשנות השבעים היגר לסאן פרנסיסקו בארצות־הברית, ושם הוא חי עד היום. בולס הוא משורר המוכר היטב גם לקהל קוראי השירה האירופי, ובשנים האחרונות התפרסם בהוצאה הברלינאית היוקרתית Das Arabische Buch קובץ שירים שלו בכותרת שְׁהוּד עֵלָא אל־דִּפְאָף (עדים על גדות הנהר, 1997) וקובץ סיפורים מפרי עטו.¹ שירתו של בולס ספוגה הדים מילדותו הרחוקה וסמלים מהווי החיים האשורי. שירו יוצא הדופן, 'אֵם אַשׁוּר תַּנְזֵל לִילָוּן) אֵלָא אל־בְּאֵר' (אם אשור יורדת בלילה אל הבאר), מתאר את מסעו של

1. Boulos, Sargon 1998. Zeugen am Ufer: Gedichte, Berlin: Das Arabische Buch

המשורר לכפרו ההרוס מהמלחמות ואת חיפושו אחר אָם אָשור, המינקת הזקנה שטיפלה בו בילדותו. המסע נהפך למסע אל העבר הרחוק, התמים משהו, מעין הפלגה שירית לעבר הילדות האבודה. שיריהם של שלושת המשוררים העיראקים המובאים בשלושת הגיליונות מעידים על טעמים הספרותי המשובח ועל תעוזתם של עורכי כתבי־העת, בהמשך למפעל העריכה של אָמיל חַבִּיבִי.

הרביעי במשוררים אלה, פֶּאֶדֶל אֶל־עִזְאֵנִי, נולד ב־1940 בעיר הנפט כְּכֹכֵפ. הוא למד ספרות אנגלית באוניברסיטת בגדאד, עשה את עבודת הדוקטור שלו בתחום התרבות הערבית באוניברסיטת לייפציג, וזה כעשרים שנה הוא מתגורר בברלין. אֶל־עִזְאֵנִי הוא יוצר פורה מאוד והוציא עד כה כעשרים קובצי שירה, רומן ותרגומים רבים של יצירות מופת מאנגלית ומגרמנית לערבית. יצירותיו, המתאפיינות בפואטיקה מודרניסטית מובהקת, שרבות מהן כתובות בסגנון שירה בפרוזה, עוסקות בין השאר בחוויית העזיבה של עיראק והחיים בניכר. כך למשל בשיר

היפה 'ח'רֶאֶאֶט מְנִסִּיה' ('מפות שכוחות') המובא בגיליון 19 (עמודים 29–30):

בבגדאד שלפני עשרים שנה
 הכרתי אדם מוזר
 היה הולך מרחוב למשנהו
 אוחו בידו מפות ישנות
 חופר כדי למצוא אוצרות גנוזים
 בחורבות
 הרוחשות עקרבים ונחשים.
 לא היה משוגע
 היה פונה אלי כל אימת שפגשתיו על אם הדרך
 מציע לשתף אותי
 בעושרו הרב, שממנו לא היה לו ולו אגורה שחוקה.
 "לעולם אל תאבד תקווה ידידי!
 כל שהנך זקוק לו הוא לחפור עמוק באדמה",
 היה אומר, מעודד אותי.
 אך סופו שמת האיש
 ומיִּואֶש עזבתי את העיר
 שוכח אף לשאת את מפותיו עמי
 אל עבר הנכר.

(תרגום: יאיר חורי)

דמותו המרתקת של אָמיל חֶבִיבִי, לשונו המיוחדת וחוש ההומור הייחודי שבכתביתו מתגלים במכתביו המופיעים במדור 'רְסָאָל' (מכתבים). מובאים שם מכתבים שחֶבִיבִי כתב לאנשי רוח פלסטינים ובהם מכתבו אל המשורר הפלסטיני עז אל־דין מְנַאסְרָה. מעניינים לא פחות הם מכתביהם של אנשי רוח ישראלים אל חֶבִיבִי, כדוגמת מכתבו־הספדו של הסופר דויד גרוסמן המובא בגיליון 17, אשר פותח צוהר נוסף לאישיותו הרבגונית של חֶבִיבִי וליחסיו המורכבים עם אנשי הרוח הישראלים ועם הממסד הפוליטי הישראלי, ומעלה את סוגיית זהותו כערבי פלסטיני החי בישראל. גרוסמן מסיים את מכתבו אל חֶבִיבִי במלים הבאות (עמוד 151):

ואתה כבר אינך כאן כדי שתוכל לעצב אותנו ולתרגם כל אחד מאיתנו לאחר, כדי שתוכל לקרוא את המציאות היהודית באותיות ערביות, להכיר אותנו מבפנים, ללגלג על כולנו קמעא ולהחזיר אותנו לממדינו האנושיים.

(תרגום: יאיר חורי)

מעניין במיוחד הוא המדור 'תְּקַאפָה עֵבְרִיָה' (תרבות עברית), המוקדש לא רק ליצירות של סופרים ומשוררים יהודים ישראלים, אלא גם למאמרי מחקר מעמיקים של חוקרי ספרות ושירה עברית על היוצרים האלה. מדורים על הסיפורת והשירה הישראלית מופיעים לעתים בכתבי־עת ספרותיים ברחבי העולם הערבי, אבל נקודת המבט שלהם ברוב המקרים היא בבחינת 'דע את האויב' והם אינם מתייחסים לערך האמנותי של היצירות עצמן. כתבי־עת אלה גם בוחרים בדרך כלל יצירות שאפשר להתוודע באמצעותן אל 'הריאליה הישראלית', או ביצירות שיש בהן ביקורת גלויה או מרומזת על הממסד הפוליטי הציוני. בִּמְשַׁאֲרָף, לעומת זאת, הקריטריון להבאת היצירות המתורגמות מעברית הוא רמתן האמנותית ומרכזיותם של היוצרים בחיי הספרות והשירה הישראליים. בגיליון 19 מובאים כמה שירים מוקדמים וידועים של נתן זך, בתרגומו של גִּמְלִיל רִנְאִים, הלקוחים מהקבצים שירים שונים (1974), צפונית מזרחית (1979) ואנטי מחיקון (1984), וכן מסה קצרה של חוקר הספרות חנן חבר על יצירותיו של זך ומרכזיותו בהתפתחותה של השירה העברית המודרנית. בגיליון 17 מובאים שירים פרי עטה של המשוררת אגי משעול, בתרגומו של סְלִמָּאן מְסָאֲלָחָה, שירים אשר זכו לביקורות נלהבות ביומון הסעודי החשוב אל־חִיאַת היוצא לאור בלונדון. כן מובאת שם רשימה של המשורר וחוקר הספרות יצחק לאור על ספרו של א.ב. יהושע, הכלה המשחררת. בניגוד לתרגומי יצירות מעברית לערבית ברחבי העולם הערבי, שלעתים קרובות רמתם אינה מקצועית, תרגום השירים וקטעי הפרוזה בִּמְשַׁאֲרָף קולח ורהוט. מסתבר, שהמתרגמים הפלסטינים

הם אולי היחידים המסוגלים לתרגם באופן מקצועי שירה עברית לערבית, להבין את הניואנסים הדקים של השפה ולהעבירם לשפת היעד.

עוד בכתב־העת רשימה מרגשת של ששון סומך, חוקר הספרות הערבית ומתרגם ותיק מהספרות הערבית, על־אודות יחסי המתרגם־סופר שהתקיימו בינו ובין הסופר הפלסטיני הקומוניסט עיסא לונבאני (1931–1999); וראיון שערך אנטון שמאס, הסופר וחוקר הספרות הפלסטיני, עם הסופר הלבנוני אליאס ח'ורי על־אודות ספרו בַּאב אל־שַׁמֶם.² בראיון מצהיר ח'ורי באופן מפתיע, שעל־אף החותם הפוליטי העז שבו טבועה יצירתו, הרי שהיא בראש ובראשונה "סיפור אהבה, ובסופו של דבר האהבה חשובה מכל דבר".

הוצאת כתב־עת ספרותי הנחשב אליטיסטי היא משימה קשה בכל שפה. בעולם המו"לות של ימינו, שבו קובע כמעט אך ורק הגורם המסחרי, מתקשים כתבי־עת לתרבות, ספרות ואמנות למצוא את מקומם ורבים מהם נסגרים. על רקע זה יש להעריך את המאמץ הרב, הסיזיפי כמעט, של סהאם דאוד בהוצאת כתב־עת המכיל שפע מרשים של יצירות מז'אנרים שונים. יש לקוות שהפעם יימצאו המשאבים החומריים והאנושיים להמשיך במפעל המבורך הזה.

יאיר חורי

2 הספר יצא לאור גם בתרגום לעברית: אליאס ח'ורי, בַּאב אל־שַׁמֶם (תרגום: משה חכם), תל־אביב: הוצאת אנדלוס, 2002.